

Onze verhouding tot de apen De consequenties van het darwinisme voor ons mensbeeld en voor de moraal

Oratie

Gehouden bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar
Filosofie vanwege de Stichting Socrates,
In de Faculteit der Wijsbegeerte en Technische Maatschappijwetenschappen
van de Technische Universiteit Delft,
op 1 november 1995,
door
prof. mr. dr. P.B. Cliteur

Mijnheer de Rector Magnificus, leden van het College van Bestuur, Dames en heren curatoren en bestuurders van de Stichting Socrates, Collegae hoogleraren en andere leden van de universitaire gemeenschap, Zeer gewaardeerde toehoorders, Dames en heren,

Een oratie is een prachtig genre. Van belang voor een oratie is niet alleen het onderwerp, maar ook de wijze van behandeling, ja zelfs de stemming tijdens het uitspreken. Tijdens een intreerede is de sfeer wat plechtig. Het publiek zit stil, luistert aandachtig, en het bestaat voornamelijk uit kennissen en collega's die de moeite hebben genomen om naar een nieuweling in het ambt te komen luisteren.

Maar een oratie is in zekere zin ook een onmogelijke opdracht. Enerzijds wordt men geacht zich voor de vakbroeders en -zusters te presenteren, terwijl men anderzijds ook familie, vrienden en kennissen duidelijk dient te maken dat zij niet ter wille van het decorum zijn uitgenodigd. Enerzijds wil men voor het wetenschappelijk forum duidelijk maken waar men staat en van plan is de komende tijd nog te gaan staan, anderzijds dient dat alles te geschieden via een opzet en in een taal die voor een zo groot mogelijk, heterogeen publiek toegankelijk is.

Ik zou willen beginnen met de situatie waarin we hier zitten. Dit is een technische universiteit. Dat betekent dat ik iets over techniek zou moeten vertellen, maar daarin ben ik onvoldoende geverseerd. Ik houd het dus op wetenschap. Verder ben ik aangesteld door de humanistische stichting Socrates. De opdracht die deze stichting mij heeft toebedeeld luidt: "wijsbegeerte, in het bijzonder in verband met de humanistische levens- en wereldbeschouwing". In deze omschrijving staat achter "wijsbegeerte" een komma. U heeft dat niet kunnen horen bij het uitspreken, maar die komma staat er. Over die komma en over de woorden "in het bijzonder" zou veel te zeggen zijn. Stond er (zonder komma): "wijsbegeerte in verband met de humanistische levens- en wereldbeschouwing" dan zou de te praktiseren wijsbegeerte door de leerstoelhouder altijd levensbeschouwelijk verworteld zijn. Wijsbegeerte vanuit de humanistische levensovertuiging zou "humanistische

wijsbegeerte" opleveren. Ik heb daarover nog met mijn gewaardeerde voorganger Wim van Dooren van gedachten gewisseld. Maar dat staat er niet. De filosofie heeft in deze leerstoelomschrijving een autonome dimensie die dient te worden onderscheiden van de levensbeschouwelijke. Idealiter zal mijn verhaal dus iets te maken moeten hebben met wetenschap, levensbeschouwing, wijsbegeerte, humanisme en wellicht ook nog, ja ook dat: met recht. Want het recht is een facet van mijn wetenschappelijke vorming dat ik ook als filosoof nooit verloochend heb. Ik weet natuurlijk helemaal niet of het gaat lukken om in de tijd die mij ter beschikking staat zoveel aspecten te behandelen, maar ik zal het proberen. Ook voor mij is dat nog een open vraag, want weliswaar ken ik de tekst al en u nog niet, maar het uitspreken daarvan bij een eenmalige gebeurtenis als deze verleent toch altijd een specifieke dimensie aan een tekst die een schrijver vanuit de leunstoel nooit helemaal kan voorspellen, zelfs niet wanneer echtgenote en vriend reeds getuige zijn geweest van de generale repetitie en daarop hun reactie hebben gegeven. Ik begin met de wetenschap, meer precies met een wetenschappelijke revolutie.

De ontdekking van Darwin

Die wetenschappelijke revolutie vond plaats in de vorige eeuw en in het hoofd van een uit Shrewsbury afkomstig verzamelaar van allerlei biologisch materiaal, vooral kevers. Hij wist niet goed wat hij wilde worden. Eigenlijk leek hij ook voor weinig te deugen. Op school blonk hij niet uit en zijn vader meende dat hij maar predikant moest worden. Wanneer hij in een klein plaatsje benoemd werd, zou hij nog voldoende tijd hebben om zijn hobby - alles wat met planten en dieren te maken had - bot te vieren. Het is echter anders gelopen. Een reis om de wereld op het schip The Beagle maakte van hem een bioloog. Ik spreek natuurlijk over Charles Robert Darwin (1809-1882), de grondlegger van de moderne evolutieleer. Ik zeg het maar meteen: het gaat mij om de consequenties van zijn ontdekking voor ons mens- en wereldbeeld. Het zijn consequenties die verstrekkend zijn. De evolutieleer is werkelijk revolutionair en de invloed daarvan begint pas geleidelijk tot ons door te dringen. Wanneer ik hierboven spreek van "moderne" evolutieleer, wordt daarmee al aangegeven dat er andere evolutieopvattingen bekend waren. Zo schreef reeds Charles' grootvader, Erasmus Darwin (1731-1802), een filosofisch getint dichtwerk, Zoonomia, waarin eveneens een pleidooi voor een bepaalde vorm van evolutionisme wordt uitgewerkt. Bij Erasmus Darwin manifesteert zich ook al een familietrekje dat tevens bij Charles zou worden aangetroffen: een lust tot gedurfd speculeren, zó gedurfd dat de dichter Coleridge naar aanleiding van het werk van Erasmus de term "darwinieren" (Darwinising) introduceerde. De term stond voor onverantwoord wild gissen.

Op kleinzoon Charles Darwin zijn alle stereotypen van toepassing die de ronde doen over grote geleerden. Hij liet zich nooit verleiden om vergaderingen te bezoeken of lezingen te geven. Hij sloot zich geheel af van de wereld om zich in alle rust over te geven aan het uitbroeden van zijn ideeën. En dat kon. Hij had nog niets te maken

met voorwaardelijke financiering, projectaanvragen, nog niets met de cultuur van "publish or perish" en hij was een financieel vermogend man. Darwin was getrouwd met een dochter van Josiah Wedgwood van de beroemde porseleinfabriek. Zijn vrouw was gelovig christen en Darwin wilde vooral de opvattingen van zijn vrouw respecteren en haar niet in verwarring brengen met zijn revolutionaire ideeën. Toch was hij ertoe voorbeschikt - als ik deze term in zijn geval mag gebruiken - een gedachte te introduceren die de meest verstrekkende omwenteling in onze ideeën over de verhouding van de mens tot de natuur en zelfs tot God tot gevolg had. Om dat laatste uit te werken waren echter meer strijdbare figuren nodig. Charles zelf voelde een grote weerzin tegen het trekken van radicale consequenties uit zijn ideeën. Aan het einde van de eerste druk van zijn prachtig gecomponeerde hoofdwerk *The Origin of Species* uit 1859, schreef hij dat er nog licht zou worden geworpen op de oorsprong van de mens: "Light will be thrown on the origin of man and his history" en in de tweede druk waagde hij het om aan het woord licht "veel" te doen voorafgaan: er zou veel licht worden geworpen op de oorsprong van de mens.

Deze bekende zin sprak al meteen tot de verbeelding. Sinds zijn studententijd in Cambridge was Darwin bevriend met de predikant Leonard Jenyns aan wie hij *The Origin* bij verschijning had opgestuurd. Jenyns verwoordt een reactie op het boek die ook vele anderen zullen hebben gehad. "Ik begon te denken dat je geheel voorbij zou gaan aan de kwestie van de mens", schreef Jenyns, "totdat ik bijna aan het eind las dat er "licht zou worden geworpen op de oorsprong van de mens en zijn geschiedenis". Daarmee wordt, denk ik, bedoeld dat de mens kan worden beschouwd als een gemodificeerde en ongetwijfeld sterk verbeterde orang oetang". En dit was inderdaad wat Darwin ervan dacht, zij het dan dat het bij de orang-oetang niet ging om het dier zoals we het tegenwoordig kennen, maar om een gemeenschappelijke voorvader van aap en mens. Darwin vermeed echter tot 1871 over dit precaire onderwerp te schrijven. Pas in *The Descent of Man* durfde hij te bewijzen dat er geen fundamenteel verschil was tussen de mens en de hogere zoogdieren voorzover het hun mentale vermogens betreft. Anderen, meer darwinist dan Darwin, hadden toen het onderwerp al voorbereid. Men heeft ook wel beweerd dat Darwin pas zo laat overging tot publicatie van *The Origin*, omdat hij beducht was voor de schok die het teweeg zou brengen, zelfs in aanmerking genomen dat hij zich in 1859 had onthouden van uitspraken over de mens. Darwin was wat men zou kunnen noemen een revolutionair tegen wil en dank. Hij had de beker graag aan zich voorbij laten gaan, maar door de immanente logica van zijn ontdekkingen en ideeën werd hij naar een bepaald resultaat geleid. Zoals gezegd, die terughoudendheid was afwezig bij sommige van zijn volgelingen. Al snel meldde zich een trouw discipel die bereid was in het krijgsgewoel te treden en de evolutieleer te verdedigen tegen allerhande aanvallen. Ik doel op Thomas Henry Huxley (1825 -1895), grootvader van de humanist Julian Huxley en van de schrijver Aldous Huxley. Thomas Henry, "TH" voor zijn vrienden, was daarvoor uit het juiste hout gesneden. Hij werd - naar een eigen typering - "Darwin's Bulldog".

Huxley was wat wij nu een wetenschapsapostel zouden noemen. Hij bepleitte veelvuldig onderwijs in de natuurkunde als een essentieel onderdeel van de opvoeding. Hij deed dat niet alleen, omdat natuurkundige kennis zo nuttig was (iets

waar hij trouwens ook van overtuigd was), maar ook omdat zij ons opvoedt in een manier van denken waarvan hij verwachtte dat zij resultaten zou afwerpen op andere terreinen. Afkeer van geloven op basis van autoriteit, scepticisme als hoogste deugd, blind geloof als onvergeeflijke zonde - daarom zou het gaan bij diegene die zich laat leiden door natuurwetenschappelijke kennis. We zien, het is meer een houding die Huxley bevordert acht door een wetenschappelijke opleiding dan dat het hem alleen om het corpus aan wetenschappelijke kennis an sich gaat. Zijn vertrouwen in een verbreiding van die houding verwoordt Huxley op een manier die veel doet denken aan uitspraken van Bertrand Russell of die van de logisch positivisten: "The man of science has learned to believe in justification not by faith, but by verification", schreef Huxley.

Mooi is ook het vertrouwen van Huxley dat deze mentaliteit zal groeien. Deze ideeën zijn ertoe voorbeschikt vaster voet aan de grond te krijgen naarmate de wereld ouder wordt, schrijft hij. Het Victoriaanse geloof in vooruitgang blijkt veel van zijn opstellen te kenmerken. Eén van de dingen die nogal eens aan de orde komen bij commentaar op positivisme en andere op de wetenschap georiënteerde benaderingen is dat uit dit soort passages blijkt dat de wetenschap geleid wordt door "geloof". En inderdaad, daar lijkt iets voor te zeggen. Er wordt een grote hoeveelheid overtuigingen in Huxley's essays uitgesproken: dat de wereld vooruitgaat in de zin dat we steeds meer te weten komen; dat we één methode van betrouwbare kennis hebben ontwikkeld; dat we als kinderen zijn die eens volwassen zullen worden in onze kennis van de wereld. Het is duidelijk dat we het vertrouwen in rationalisme, in morele vooruitgang en in de glorificatie van wetenschappelijk denken zelf niet wetenschappelijk kunnen funderen. Het is veeleer een overtuiging die men levensbeschouwelijk zou kunnen noemen dan wetenschappelijk. Het is een mens- en wereldbeeld dat Huxley ons presenteert, heel wat meer dan de droge feiten. In de vele disputen die rond het darwinisme gevoerd werden, stond Huxley in de frontlinie om die nieuwe wereldbeschouwing te verdedigen tegenover de oude. Het is vreemd, wanneer je je dat realiseert, maar allerlei zaken die wij nu als vanzelfsprekend ervaren waren eens fel betwist. Dat alle mensen, ongeacht huidkleur of geslacht, aanspraak kunnen maken op burgerlijke rechten, was eens een absurditeit die nauwelijks serieuze verdedigers kende. Zelfs 150 jaar geleden was het nog steeds fel omstreden. Maar ook dat een biologische theorie zou moeten worden beoordeeld op grond van de argumenten die daarvoor zijn aan te voeren, was in de vorige eeuw heel wat minder evident dan we het tegenwoordig vinden. Dat de mens een deel is van de natuur en dat hij zijn dierlijke geaardheid niet op grond van theologische, filosofische of aan de traditie ontleende gronden kan ontkennen, was eens revolutionair en in zekere zin is het dat nog steeds, zoals ik in het hierna volgende zal proberen duidelijk te maken.

Descended from the apes

Het moderne wereldbeeld, gebaseerd op de nieuwe inzichten over evolutie, kwam in de vorige eeuw heftig in conflict met de traditioneel joods-christelijke en klassiek-Griekse opvattingen over mens en wereld. De idee van de mens als deel uitmakend

van het dierenrijk, ook al zou hij zich daaruit verheffen, leek moeilijk te rijmen met een bijbelse centraalstelling van de mens als een naar goddelijk beeld geschapen wezen, begiftigd met rede en heerser over al het geschapene. Het verhaal gaat dat toen de Bishop of Worcester aan zijn vrouw vertelde dat ene Professor Huxley had gezegd dat de mens van de aap afstamde, zij antwoordde: *"Descended from the apes! My dear, let us hope that it is not true, but if it is, let us pray that it will not become generally known."* Wij lachen daar nu om, maar dat het "generally known" zou worden - om dat te verhoeden zijn heel wat pennen in beweging gebracht, is groot oratorisch talent in de strijd gegooid en werden vele fantastische speculaties gelanceerd. Eén van de mooiste voorbeelden van dat laatste is misschien wel de discussie naar aanleiding van de ontdekking van fossielen. Fossielen vormden in drieërlei zin een bedreiging voor het traditionele wereldbeeld. Allereerst wezen zij erop dat de aarde veel ouder was dan men op grond van de geslachtsregisters uit de bijbel had berekend. Rond 1830, toen Darwin over evolutie nadacht, ging men ervan uit dat de aarde betrekkelijk kort geleden geschapen was. Een van de meest geaccepteerde data voor het begin van de wereld was 4004 voor Chr. James Ussher, aartsbisschop van Armagh, had dat berekend door de geslachtsregisters uit de bijbel achter elkaar te leggen. John Lightfoot, Vice-Chancellor van de Universiteit van Cambridge wist het nog preciezer te berekenen. De "final act of Creation", het moment waarop Adam werd geschapen, vond plaats op zondag, negen uur in de morgen, op 23 oktober 4004 BC. Deze datum werd vervolgens vanaf 1701 in de bijbel afgedrukt en die periodisering werd een soort van theologisch dogma, dat in scherp conflict kwam met de bevindingen van geologen, biologen en andere wetenschappers wier resultaten op grotere ouderdom wezen. Maar de fossielen waren ook om een tweede reden bedreigend. Zij confronteerden ons met plantaardige en dierlijke vormen die nu niet meer leken te bestaan. Dat zou betekenen dat bepaalde dieren waren uitgestorven. Maar hoe viel dat te rijmen met de perfectie van de schepping? Men ging dan ook naarstig op zoek naar soorten die volgens de fossielen ergens zouden moeten bestaan. Het is duidelijk dat dit op een teleurstelling moest uitlopen. En dat brengt ons tenslotte bij een derde reden waarom de fossielen een bedreiging voor het traditionele wereldbeeld vormden. Zij leken ook in tegenspraak met Genesis, waarin te lezen viel dat God een vast aantal soorten had geschapen. De Engelse bioloog Philip Henry Gosse (1810-1888) probeerde het dilemma op te lossen met de theorie dat de aarde was geschapen door God met fossielen en al om de mens op zijn geloof te beproeven. Dit is maar één van de voorbeelden waaruit blijkt tot welke gekunstelde theorieën men zijn toevlucht nam, om het traditionele wereldbeeld in stand te houden.

Gedurende de gehele negentiende eeuw werd de strijd tussen evolutie en het traditionele wereldbeeld op tal van terreinen uitgevochten. Het oude en het nieuwe wereldbeeld kwamen op tegelijk tragische en komische wijze met elkaar in conflict in 1860, tijdens een debat tussen Samuel Wilberforce en Huxley op de jaarlijkse bijeenkomst van de British Association for the Advancement of Science. Wilberforce was de bisschop van Oxford en de leidende criticus van het darwinisme. Hij hanteerde niet altijd even zuivere redeneringen en in combinatie met zijn oratorisch talent had hem dat de bijnaam "Soapy Sam" bezorgd. Maar ondanks deze weinig lovende kwalificatie was zijn reputatie groot. In een bijdrage aan de Quarterly

Review had hij zijn bezwaren tegen de nieuwe leer al eens uiteengezet. We moeten openlijk uitspreken, zo schreef hij daar, dat de notie van het darwinisme absoluut onverenigbaar is, niet alleen met het geschreven woord van God, maar ook met de gehele spirituele en morele voorstelling van de mens die uit de christelijke traditie spreekt. De suprematie van de mens over de aarde; het vermogen van de mens tot gearticuleerde spraak; de menselijke gave van de rede; de menselijke vrije wil en verantwoordelijkheid; de val van de mens en zijn verlossing; de incarnatie van de Eeuwige Zoon; de Eeuwige Geest - het is allemaal volkomen onverenigbaar met de ontluisterende notie van een oorsprong van de mens in het dierenrijk, meende Wilberforce.

Tijdens het legendarische debat tussen Wilberforce en Huxley kwamen deze twee wereldbeelden met elkaar, zoals gezegd, op tragikomische wijze in botsing. Ronald Clark, de biograaf van zowel Darwin als Huxley, heeft op die rede van Wilberforce tegen het darwinisme een aardig commentaar gegeven. De rede was, zoals alle speeches van Wilberforce, heel mooi afgestemd op het publiek: "welsprekend, onwetend en overtuigend". Daarop antwoorden zou gelijk staan aan stompen in een zacht kussen. Maar Wilberforce maakte een fatale fout. Wat hij precies heeft gezegd, weten we niet, want er zijn verschillende versies in omloop van het gebeurde. In één van de versies zou hij aan Huxley hebben gevraagd of het via de lijn van zijn opa of via de lijn van oma was dat hij van de apen afstamde. Het was op dát moment dat Huxley aan zijn buurman zachtjes toevertrouwde: "The Lord hath delivered him into mine hands!" En zo geschiedde. Wat was namelijk de grote tactische fout die Wilberforce hier gemaakt had? Het was niet dat hij op een onaanvaardbare manier met goedkope retoriek een wetenschappelijke hypothese in diskrediet probeerde te brengen. Dat was min of meer gewoon in een dergelijk dispuut. Het was ook niet dat hij argumenten schuwde en zijn toevlucht nam tot mooiklinkende frasen om zijn gehoor tegen het darwinisme in te nemen. Retoriek en demagogie deden het toen even goed als tegenwoordig. Zijn fout was veeleer dat het voor een gehoor als hier aanwezig was, geen pas gaf personen in het geding te brengen, in het bijzonder geen familie en al helemaal geen dames, zoals hij deed door te verwijzen naar de grootmoeder van Huxley. Zoals altijd wanneer een debater de ongedekte flanken van zijn tegenstander ontdekt, stond Huxley op met een gevoel van beheerste opwindning en groot zelfvertrouwen. Voordat het debat was begonnen, stond hij op achterstand. Hij had niet de oratorische gaven van zijn tegenstander en hij had bovendien een impopulair standpunt te verdedigen. Maar door deze faux pas van Wilberforce waren de kansen gekeerd. Genadeloos exploiteerde Huxley de geboden kans om zijn gerenommeerde opponent in het stof te laten bijten. Hij zei dat hij er zelf niet op gekomen was om zijn grootouders erbij te betrekken, maar nu dat dan eenmaal gebeurd was, meende hij een antwoord op deze vraag niet uit de weg te kunnen gaan. Wanneer die vraag aan hem gesteld zou worden, zo ging Huxley verder, dan zou hij liever een "miserable ape" als grootouder willen hebben dan een mens die door de natuur begiftigd is met grote gaven maar deze misbruikt om ridiculiserend een wetenschappelijke discussie te voeren. Eén dame viel flauw en moest naar buiten worden gedragen, maar er volgde een daverend gelach in de zaal en verder luisterde iedereen aandachtig naar wat Huxley te vertellen had. Huxley had door dit voorval aan het publiek gesuggereerd dat het niet veel uitmaakte of men van de apen afstamde of niet. Dat is de pointe van het voorval dat hij ook later in verschillende

bewoordingen zou herhalen. In een brief waarin hij de gebeurtenis nog eens beschreef aan een vriend gaf hij de kwintessens als volgt weer: hij had duidelijk gemaakt dat het niet veel verschil maakte voor zijn verantwoordelijkheidsgevoel of hij een aap had als grootouder, of een mens. De evolutieleer, zo vat ik het vrij samen, heeft geen gevolgen voor ethiek en onze visie op de verheven positie van de mens.

Laten we dat verhaal eens wat nader beschouwen. Het is een aardige anekdote. Of het allemaal precies zo gegaan is, weten we niet, maar dat is ook niet van groot belang. Waar het om gaat is dat Huxley zich op een wetenschappelijk feit beroept en dat hij Wilberforce terecht wijst die met goedkope retoriek zijn gelijk probeert te krijgen.

Het kost ons tegenwoordig niet veel moeite om aan de kant van Huxley te staan en niet aan die van Wilberforce. En toch is er iets bijzonders aan de hand. De stelling die ik vandaag ten overstaan van u zou willen verdedigen is dat in zekere zin misschien toch de Wilberforces (ik gebruik de meervoudsvorm omdat de bisschop van Oxford model staat voor vele anderen uit die tijd) wel gelijk hadden in één opzicht, namelijk dat zij scherp aanvoelden dat het darwinisme niet zomaar een wetenschappelijke hypothese is als elke willekeurige andere, maar dat hiermee een heel wereldbeeld op losse schroeven werd gezet. Huxley - hoe ferm ook in zijn verdediging van het darwinisme - miskent in zekere zin de betekenis ervan wanneer hij zegt dat moreel alles hetzelfde zou blijven wanneer zou worden vastgesteld dat de mens van de apen afstamt. Dat is niet waar, althans ik heb daarover mijn twijfels. Misschien blijft moreel wel helemaal niet alles hetzelfde. Misschien maakt de acceptatie van de evolutieleer wel degelijk een indringend verschil; niet alleen biologisch, maar ook antropologisch, wereldbeschouwelijk en moreel. Het ligt veel meer voor de hand dat hiermee inderdaad de gehele verhouding tussen mens, natuur en God zal veranderen en in dit opzicht had Wilberforce dus meer gelijk dan Huxley onderkende. Wát de consequenties zouden zijn, daarover kan men andere ideeën hebben dan Wilberforce en zijn tijdgenoten. Maar dát er consequenties zijn, valt niet te ontkennen.

De consequenties die Huxley uit het darwinisme trekt (of liever: niet trekt) Voordat ik daarop inga, wil ik echter eerst nog iets nader analyseren wat Huxley over de mens zei. In zijn boek *Man's Place in Nature* dat in 1863 verscheen, vier jaar na *The Origin* dus, presenteerde hij een vergelijking van de mens met de apen en met andere dieren, iets dat Darwin nog niet had aangedurfd. Het was voor die tijd een gewaagd boek. De geoloog Charles Lyell (1797 - 1875), een tijdgenoot van Darwin en Huxley, had Huxley aangeraden het niet te publiceren. Het was een van de eerste boeken van Huxley, maar in radicaliteit onovertroffen door later werk. Hoe zit het met de ontwikkeling van de mens, vroeg Huxley? Is hij iets heel unieks? Ontwikkelt hij zich op een totaal verschillende manier van de hond, de vogel, de kikker, de vis - "daarmee een rechtvaardiging gevend aan diegenen die de mens geen enkele affiniteit toeschrijven met het dierlijk leven"? Of ontwikkelt de mens zich op eenzelfde manier als de dieren, door dezelfde langzame en geleidelijke veranderingen en afhankelijk van dezelfde factoren als bescherming en voedsel? Over het antwoord op de vraag behoeft men niet te aarzelen: de mens ontwikkelt zich identiek aan de dieren en zonder twijfel staat hij in dat opzicht dichterbij de

apen dan de apen bij de hond staan, meent Huxley. Wie de mens op die manier bezielt zal onder de indruk komen van de "structural unity of man with the rest of the animal world, and more particularly and closely with the apes". Het woord was eruit: de mens lijkt nog het meeste op de aap. Is de mens dan een aap? Nee, dat zegt Huxley nergens. De mens is een mens. Maar alleen de vergelijking al. Dat was voldoende. In vele "popular lectures" heeft Huxley het apenperspectief aan het Victoriaanse publiek gepresenteerd. In een brief aan Dyster schreef Huxley wat hem bezielde met zijn "popular lectures". Hij schrijft dat hij aan de werkende klasse wilde laten zien welke grootse ontdekkingen de wetenschap voor de mensheid heeft opgeleverd. Hij belijdt opnieuw zijn vertrouwen in het feit dat de wetenschappelijke bevindingen voor iedereen toegankelijk zijn en dat men geen "fellows in black ties" nodig heeft om over te kunnen brengen waar het om gaat. "Ik ben ziek van die dilettantische middle class", schreef Huxley, "en ik wil proberen om voor de nuchtere kerels die tussen de feiten leven iets te doen". Dat waren de arbeiders.

Die lezingen volgden dan altijd hetzelfde soort stramien. In een eerste lezing ging Huxley in het algemeen in op de overeenkomsten tussen de mens en andere dieren en in een tweede lezing behandelde hij zijn controversiële vergelijking tussen de mens en de hogere apen ten aanzien van handen, voeten en de hersenen. Het sloeg in als een bom. Dames vielen flauw in de zaal. De krant vroeg zich af waarom men Huxley had uitgenodigd, "the advocate of the vilest and beastliest paradox ever vented in ancient or modern times amongst Pagans or Christians", om hem in de gelegenheid te stellen zijn antischriftuurlijke en onwaardige theorie over de oorsprong van de mens uiteen te zetten. Wat voor doel kon de instantie toch hebben die Huxley had uitgenodigd "his ignoble hobby" te laten botvieren? Men verklaarde zich geschokt dat deze lector niet de zaal was uit gejaagd, maar was toegejuicht. Men had zich beter meteen in een "Gorilla Emancipation Society" kunnen transformeren, luidde het commentaar in één van de kranten. Huxley was zich scherp bewust van het verzet dat zijn standpunt zou oproepen. "We zijn mannen en vrouwen en niet zomaar een beter soort van apen", houdt men hem voor. De macht van kennis, het weten van goed en kwaad, de "pitiful tenderness of human affections" - dat alles zou ons verheffen boven "all real fellowship with the brutes", zeiden zijn tegenstanders. Huxley hoort die kreten rustig aan; hij was echter niet onder de indruk. Maar de redenen waarom hij die klachten niet overtuigend vindt, zijn - ik herhaal wat ik eerder zei naar aanleiding van de controverse met Wilberforce - nogal traditioneel: hij meent dat ze niet relevant zijn. Zelfs wanneer de mens zou afstammen van de apen, dan nóg maakt dat de mens niet minder waardig. Huxley wil het traditionele wereldbeeld tot op grote hoogte in stand houden; mét menselijke waardigheid en redelijkheid. Het mensbeeld van de joods-christelijke traditie, van de mens als geschapen door God, begiftigd met rede en waardigheid, het mensbeeld van Wilberforce kortom, kan gewoon in stand blijven, zo lijkt hij ons te willen zeggen. Het feit dat de mens op het dier lijkt doet niets af aan de menselijke waardigheid, zegt hij expliciet. "No one is more strongly convinced than I am of the vastness of the gulf between civilized man and the brutes". Ook Huxley spreekt weer van de "marvellous endowment of intelligible and rational speech" waardoor de mens aan de top van de evolutie staat, "far above the level of his humble fellows", de dieren.

In zekere zin voelt men zich een beetje teleurgesteld in Huxley. Het lijkt alsof hij heel voortvarend begint, maar ergens halverwege halt houdt. Had hij niet iets radicaler uit de hoek mogen komen? Hij had ook kunnen roepen: weg met al die hoogdravende opvattingen over menselijke waardigheid en de specifieke plaats van de mens in de natuur! Laten we de mens niet op zo'n voetstuk plaatsen! Maar zo ver gaat Huxley dus niet. Hij zegt keurig dat het allemaal niet uitmaakt of de mensen op apen lijken. Mensen lijken nu eenmaal op apen, en verder blijft alles bij het oude.

Laat ik proberen enige systematiek aan te brengen. We zouden ten aanzien van de consequenties die men uit het darwinisme kan trekken voor de verhouding van de mens tot de rest van de natuur, in het bijzonder de dieren, drie posities kunnen onderscheiden.

De eerste is de traditionele reactie. Het darwinisme haalt de mens omlaag. Wie zegt dat de mens deel uitmaakt van het dierenrijk verlaagt de mens tot een dier. Maar ten aanzien van die vaststelling kan men dan wel verschillend reageren. In dat "verlagen" kan men zich (a) verlustigen of (b) men kan het met lede ogen aanzien en zelfs op grond daarvan proberen het darwinisme te bestrijden. Het verlustigen vinden we bij hedendaagse ethologen als Desmond Morris en Lionel Tiger en in de vorige eeuw bij een filosoof als Nietzsche. Telkens wordt ons het dierlijke van de mens voorgehouden. Het is een reductionistisch perspectief; alle menselijke handelingen worden vergeleken met die van dieren en blijken toch "eigenlijk" dierlijk te zijn. Het woord "eigenlijk" is hier cruciaal.

Wilberforce trekt dezelfde consequenties uit het darwinisme. Ook hij meent dat het darwinisme de mens tot het dierlijke doet afdalen. Maar het verschil is duidelijk: hij verlustigt zich daar niet in, integendeel, hij verzet zich ertegen en probeert op alle mogelijke manieren het darwinisme onder het tapijt te krijgen.

De tweede reactie op het darwinisme is die van Huxley. Voor Huxley verlaagt het darwinisme de mens niet tot het dier, want alles blijft moreel gewoon hetzelfde. Het maakt geen verschil voor de wijze waarop we de mens beschouwen. De mens is een wezen met redelijkheid en waardigheid en dat kan men staande houden, ook al heeft de mens zijn wortels in het dierenrijk. Ook deze reactie vindt men veelvuldig verdedigd, ja zelfs zó vaak dat men haar de standaardreactie op het darwinisme kan noemen.

Het zijn deze twee reacties die lange tijd de discussie over het darwinisme hebben beheerst. Daardoor is een derde reactie veel te weinig over het voetlicht gekomen. Die derde reactie is dat het darwinisme wel degelijk heel ingrijpende filosofische, ethische en levensbeschouwelijke consequenties heeft, zoals Wilberforce goed aanvoelde, maar dat men die consequenties juist positief zou kunnen waarderen. Kort en goed: het darwinisme haalt de mens niet omlaag, maar de rest van de natuur omhoog. De mens is niet een naakte aap, maar het dier is een nog niet aangekleed mens. Misschien is dat wel de boodschap van het darwinisme voor deze tijd: dat we het dier en de rest van de natuur zouden moeten "aankleden".

Van deze derde positie zijn voorlopers in de tijd van Darwin te onderkennen en in zekere zin zou men zelfs Darwin zelf hiertoe kunnen rekenen. Het zijn echter vooral hedendaagse auteurs als James Rachels, voorvechters van "Animal Liberation" zoals Peter Singer en propagandisten voor dierenrechten, die zich door het darwinisme laten inspireren tot een nieuwe visie op de verhouding van de mens tot de rest van de natuur.

Een andere waardering van "menselijk" en de rechten van het dier

Zoals gezegd, ook voor dat derde perspectief, het perspectief dat stelt dat het darwinisme radicale morele consequenties heeft, die we eigenlijk zouden moeten toejuichen, zijn voorlopers te vinden in de tijd van Darwin. Zo correspondeerde Darwin met de Amerikaanse botanicus Asa Gray. Gray (1810-1880) was een invloedrijk vertolker van het darwinistisch gedachtegoed in de Verenigde Staten en men kan zijn positie dus in zekere zin vergelijken met die van Huxley in Engeland of Ernst Haeckel (1834-1919) in Duitsland. Gray legde echter een aantal andere accenten dan de overige darwinisten. Hij was een gelovig christen die zich moeite getroostte het darwinisme in overeenstemming te brengen met de christelijke traditie. Dat was natuurlijk een andere benadering dan die van Huxley of Haeckel. Gray gaf lezingen over de relatie tussen wetenschap en religie en het was in het kader van dát vraagstuk, dat hij een aantal interessante opmerkingen heeft gemaakt over de consequenties van het darwinisme voor de verhouding van mens en dier. Op de vraag of we de mens niet verlagen wanneer we zijn afstamming van lagere diersoorten erkennen, antwoordde hij net als Huxley, dat een wezen dat het vermogen heeft tot reflexief en abstract denken, daardoor van het dier verschilt. Maar hij maakt ook opmerkingen die de mens een veel bescheidener plaats toebedelen in de natuur. Zo vraagt hij zich tevens af waarom wij ons zo verzetten tegen de leer van de evolutie. Waarom maken mensen zich daarover zulke zorgen? Gray vermeldt dan dat hij het vermoeden heeft dat we bezwaren tegen de evolutieleer hebben vanwege de implicaties voor de moraal en in het bijzonder voor de wijze waarop we dieren behandelen. Immers wanneer we zouden erkennen dat mensen van dieren afstammen, dan zou het moeilijk zijn om te ontkennen dat dieren gelijke rechten hebben als mensen. En we willen dieren niet dezelfde morele claims geven als mensen. Dit is het eerste punt dat ik als een consequentie van het darwinisme voor deze tijd zou willen presenteren. Als de mens verwant is aan het dier dan is het in ieder geval niet meer vanzelfsprekend dat de mens rechten heeft en dieren rechteloos zijn. Een tweede punt dat hij aansnijdt, is interessant als een consequentie van het darwinisme voor levensbeschouwing. Bij Gray vinden we ook een andere invulling van het begrip "menselijk". Traditioneel werd "menselijk" altijd gecontrasteerd met "dierlijk". De verhoging van de mens had daarmee altijd als pendant het verlagen van het dier. Wolven zijn in wezen heel sociale dieren, maar in uitdrukkingen als "de mens is de mens een wolf" (*homo homini lupus*) wordt het dier afgeschilderd als een ethische ondergrens. Hetzelfde is eeuwenlang gebeurd met haaien, krokodillen en andere dieren. Maar terecht is dat niet.

Bertrand Russell heeft eens opgemerkt dat ratten in een experimenteersituatie gedragskenmerken vertonen die overeenkomen met de nationale kenmerken van de wetenschappers, die hun gedrag bestuderen. Zo hollen Amerikaanse ratten druk heen en weer, terwijl dezelfde dieren die door Duitsers worden geobserveerd stil zitten en nadenken en een oplossing voor hun problemen afleiden uit het zuivere denken. Russell bedoelt dat ironisch natuurlijk, maar dat we eeuwenlang dieren hebben bekeken in menselijke categorieën die meer zeggen over onze menselijke vooroordelen dan het object waarover het gaat, lijkt duidelijk. Wat Russell op humoristische wijze aan de orde stelt, is het principe van de projectie: de onderzoekers projecteren hun nationale kenmerken in de dieren die zij onderzoeken.

Ten aanzien van wat mensen eeuwenlang over dieren hebben geschreven gaat het eigenlijk om een omgekeerde projectie: we schrijven aan de dieren toe wat we van ons zelf afschrijven. Is de mens redelijk, de dieren zijn onredelijk. Is de mens een verheven wezen met rechten, de dieren moeten dit ontberen. Asa Gray stelt deze verhoging van de mens ten koste van het dier ter discussie. Over de band tussen de mens en het dier schrijft hij: *"It seems to me that there is a sort of meanness in the wish to ignore the tie"*. Vrij vertaald: het is een beetje kinderachtig om ons zo sterk van de dieren te willen onderscheiden. Hij meent zelfs dat mensen meer "menselijk" zijn wanneer zij zich dit realiseren en hij brengt dat weer in verband met de rechten van het dier. Dit is een interessante kant van het darwinisme waaraan we nog niet zo gewend zijn geraakt. Het darwinisme verlaagt ons niet tot het dier, het maakt van de mensen niet "eigenlijk" beesten, maar het kan ons menselijker maken in de erkenning dat we veel met dieren gemeen hebben en ons doen realiseren dat we hun ook het een en ander verschuldigd zijn. Dit zou wel eens de interpretatie van de morele consequenties van het darwinisme kunnen zijn die ons voor de toekomst kan inspireren. En dat heeft op zijn beurt weer een ander gevolg. Het betekent dat de darwiniaanse revolutie nog niet af is. We zijn geneigd het debat tussen Wilberforce en Huxley te zien als een gestreden strijd (en misschien het oprakelen daarvan door mij als een tendentieuze flauwiteit), maar misschien is dat wel onterecht. Het darwinisme hebben we bepaald nog niet in al zijn consequenties doordacht. Tradities zijn veel taaier dan men denkt. De menselijke natuur, maar vooral ook cultuur, is conservatiever dan men denkt. Het kan best zijn dat we niet meer expliciet belijden aanhanger te zijn van een bepaalde religieuze traditie, maar dat het mensbeeld en allerlei onuitgesproken opvattingen over de verhouding van de mens tot de natuur uit deze religieuze traditie, nog heel lang onze spontane reacties, onbewuste neigingen en intuïtieve oordeelsvorming bepalen. Dat laatste is zo moeilijk te corrigeren, omdat wat slechts in ongearticuleerde vorm een sluimer-bestaan leidt ook geen verantwoording behoeft af te leggen. "Prejudice" is, zoals Burke wat optimistisch opmerkte, "wisdom without reflexion". Voordat we onze spontane neigingen en ingeslepen gewoontes in overeenstemming hebben gebracht met wat we rationeel bevroeden is er wellicht nog een lange weg te gaan.

Het is de taak van grote denkers, van intellectuelen, van filosofen misschien wel in het bijzonder, om voor de muziek uit te lopen en de vragen te stellen die ons confronteren met onze vooroordelen. Een heel enkele keer belandt zo'n intellectueel in de politiek. Een voorbeeld daarvan uit de tijd van Darwin in Nederland is minister Modderman, niet alleen mensenvriend maar ook dierenvriend, zoals Verburg in zijn Geschiedenis van het Ministerie van Justitie opmerkt. Bij de behandeling van het onderwerp dierenbescherming in de Tweede Kamer lanceerde Modderman in 1880 enkele opvattingen waaruit bleek dat hij zijn tijd ver vooruit was. In 1865, twee jaar na publicatie van Huxley's *Man's Place in Nature*, was het onderwerp dierenbescherming bij de Nederlandse regering aangekaart. Modderman verdedigde in de Kamer met verve de strafbaarstelling van dierenmishandeling en in een regeringsantwoord op het verslag van de Tweede Kamer schreef Modderman zelfs dat de stelling dat dieren geen rechten hebben geen andere grond had dan het feit dat de vraag "Wie heeft rechten?" door mensen beantwoord werd. Ook blijkt Modderman zijn tijd ver vooruit wanneer hij zegt dat men in de Oudheid over slaven sprak zoals we nu geneigd zijn over dieren te spreken. En net zoals men in het Romeinse rijk in de eerste eeuw na Chr. kon onderkennen dat er langzaam een

bescherming van slaven ontstond, zouden we nu kunnen onderkennen dat er langzaam begrip ontstaat voor de positie van dieren. Modderman laat zich niet verleiden tot categorische uitspraken, maar de stelling dat een dier geen rechten heeft, kon hij in ieder geval niet zonder meer onderschrijven.

In zijn tijd werden deze opvattingen gezien als ongerijmdheden: "Een dier kan toch geen regten hebben, zoals wij die onder mensen beschouwen", merkte het kamerlid mr. L. Oldenhuis Gratama op. En zijn collega mr. C.J.A. Heydenrijck meende dat Moddermans uitspraak het meest logische gevolg was van een stelsel dat zich niet meer op God baseerde. Daar hebben we het Nederlandse equivalent van Wilberforce.

Maar laten we terugkeren tot ons thema: het revolutionair potentieel van het darwinistisch wereldbeeld. Het is een idee dat ook naar voren komt in een recent boek van Daniel Dennet die spreekt van Darwin's Dangerous Idea. En dat was het: een gevaarlijk en confronterend idee. We zullen tot een herijking moeten komen van wat ons het meest na ligt: het begrip "menselijkheid". De ecologische crisis, het lijden dat de mens de dieren aandoet - het wijst op de noodzaak van een nieuw mens- en wereldbeeld, een hernieuwde bezinning op de plaats van de mens in de wereld.

Het is verleidelijk hier - analoog aan wat met de Hegelianen is gebeurd - een onderscheid te maken tussen links-darwinianen en rechts-darwinianen. De rechts-darwinianen wijzen op het dierlijke in de mens. Doorgaans staan zij ook sceptisch tegenover veranderingen in het menselijk gedrag, want de mens is, net als het dier, door instinct geprogrammeerd en we moeten ons dus niet al te veel illusies maken over het laten verdwijnen van oorlog, het veranderen van de man/vrouw-verhoudingen en zo voort. Vele idealisten zijn tegen de ethologische vertegenwoordigers van dit rechts-darwinisme te hoop gelopen.

De ethologische interpretatie van het darwinisme door auteurs als Desmond Morris en anderen is echter niet de enige interpretatie die men van het darwinisme kan geven, zoals ik hiervoor heb beweerd. De links-darwinianen - waartoe ik Rachels reken - benadrukken dat het mogelijk is dat het darwinisme ons een perspectief aan de hand doet dat vergaande idealistische consequenties heeft ten aanzien van de wijze waarop wij de mens bezien. Het is mijn bedoeling om die laatste interpretatie van het darwinisme als de ware revolutie van de afstammingsleer voor deze tijd te presenteren.

En daar zou ik het bij kunnen laten. Ik heb echter in het begin in het vooruitzicht gesteld dat deze oratie zou gaan over filosofie, over wetenschap, maar ook over levens- en wereldbeschouwing. Als laatste element van deze oratie zou ik daarom nog het darwinisme willen situeren in een brede levens- en wereldbeschouwelijke context. Ik doe dat niet alleen om een bijdrage te leveren aan de ideeëngeschiedenis, maar ook vanuit de overtuiging dat veranderingen in ons mens- en wereldbeeld en in onze ethische opvattingen meer kans van slagen hebben wanneer we aansluiting kunnen zoeken bij de grote levensbeschouwelijke tradities, zowel in constructieve als ook in kritische zin. Een interessante vraag in dit verband lijkt mij: vanuit welke grote traditie in de Europese cultuur kunnen wij inspiratie putten voor een verandering van ons mensbeeld in de hier geschetste zin: een mensbeeld waarbij de mens als één met de dieren en de rest van de natuur wordt

gezien?

Ik zal in vogelvlucht drie grote perioden uit onze westerse cultuur aan ons geestesoog voorbij laten trekken en beoordelen op de vraag of we hier bruikbare aanknopingspunten vinden voor ons nieuwe perspectief: de joods-christelijke traditie, de klassieke oudheid en tenslotte het renaissance-humanisme.

Die wereldbeschouwelijke tradities

Onze houding tegenover de niet-menselijke dierenwereld heeft een lange geschiedenis die overwegend religieuze wortels heeft. De grote wereldreligies verschaffen immers verklaringen over de aard van de wereld, het begin en het doel daarvan. Wie kennis neemt van deze verhalen zal onderkennen dat het bijna altijd gaat om nogal antropocentrische verhalen. Altijd bekleedt de mens daarin een speciale plaats. Het idee dat mensen een speciale plaats hebben in de kosmos is zelfs zó prominent aanwezig in allerlei scheppingsverhalen, dat men religie wel verklaard heeft als de uitdrukking van het verlangen van de mens om zijn eigen waarde en betekenis buiten alle proporties uit te vergroten. Dat is een psychologische verklaring van het ontstaan van religie die niet iedereen voor lief zal willen nemen, maar hoe dat ook zij, kenmerkend voor wereldgodsdiensten als jodendom, islam en christendom is een buitenproportionele uitvergroting van alles wat met Homo sapiens te maken heeft. Een van de eersten die dat aan de kaak stelde was de renaissance-filosoof Montaigne. Montaigne geselt de aanmatiging die een natuurlijke ziekte van de mens zou zijn. Door dezelfde arrogantie waarmee de mens zich met God vergelijkt, distantieert hij zich van de dieren. Een interessant idee. Vroegere schrijvers, zo schrijft Montaigne, deden altijd voorkomen alsof het centraal stellen van de mens een daad van goddelijke voorkeur was. Montaigne prikt dat idee door. Zonder het met zoveel woorden te zeggen, is in zijn betoog geïmpliceerd dat het de mens zelf is die zich op het voetstuk heeft geplaatst waarop hij staat in de christelijke en humanistische traditie. De reeds genoemde propagandist voor "dieren-bevrijding" Peter Singer constateert dat het geen toeval is dat de schrijver van de *Essais* een dergelijke prozaïsche visie op de mens heeft en tevens in zijn essay over wreedheid zich als één van de weinige auteurs doet kennen, die mishandeling van niet-menselijke dieren met kracht van de hand wijzen.

De joods-christelijke traditie van het denken over mens en dier werd niet fundamenteel verzwakt door de Griekse erfenis maar daardoor min of meer bevestigd. De Griekse traditie is minder eenduidig wanneer het aankomt op een houding ten aanzien van de niet-menselijke wezens, maar het vormt in ieder geval geen duidelijke breuk met de joods-christelijke traditie. Aan de ene kant is er Pythagoras die vegetariër was en die zijn volgelingen aanraadde om dieren met respect te bejegenen (waarschijnlijk omdat hij geloofde dat de zielen van doden verhuisden naar de dieren). Maar aan de andere kant - en dat is de dominante traditie geworden - was er Aristoteles die meende dat dieren uitsluitend voor menselijke doelen zouden bestaan. Op één punt slechts lijkt de theorie van Aristoteles een zekere opening te bieden voor een meer diervriendelijke benadering en dat is voorzover hij niet zo'n grote kloof slaat tussen mensen en de rest van de

dierenwereld. Aristoteles ontkent tenminste niet dat de mens een dier is, ja hij geeft zelfs een bekende omschrijving van de mens als een rationeel dier. Maar daar werden toch niet veel consequenties aan verbonden. Het Griekse wereldbeeld met zijn dualistische opvattingen over de mens als gedeeltelijk door middel van zijn lichaam aan deze wereld gebonden maar door middel van zijn denken er toch weer uitgelicht, heeft in een alliantie met christelijk gedachtegoed onze houding tegenover de natuur op een niet altijd gunstige wijze beïnvloed.

En dan is er nog de derde traditie die ik wil onderscheiden: die van het renaissance-humanisme. Ook hier kan men de vraag stellen hoe men de mens heeft gezien temidden van de rest van de natuur. Hebben niet ook de renaissance en het daarmee verbonden humanisme de mens op een voetstuk geplaatst? Dat is waar. Een centrale waarde van het renaissance-humanisme is de intrinsieke waarde en waardigheid van het individu. Men gaat ervan uit dat de mens de maat van alle dingen is. In plaats van de middeleeuwse preoccupatie met de zonde en het onvermogen van mensen, kwam een vertrouwen in de menselijke mogelijkheden naar voren. Toch werd ook hier die positie van de mens weer opgevoerd als een punt van verschil met de "lagere dieren". De grote nadruk die we in renaissance-geschriften aantreffen op de menselijke waardigheid is dan ook vanuit het perspectief van de niet-menselijke dieren weinig aantrekkelijk. Het is opnieuw een soort verwatenheid waarbij de mens wordt voorgesteld als centrum van de wereld, zo niet het centrum van de kosmos. Er waren overigens dissidenten. Ik noemde hiervoor reeds Montaigne. Een ander voorbeeld is dat van Leonardo da Vinci die vegetariër werd uit kommernis met het lot van dieren. Een derde voorbeeld is dat van Giordano Bruno die op niet-antropocentristische gedachten kwam als gevolg van zijn astronomische beschouwingen. Als de aarde niet meer het middelpunt is, dan wellicht ook niet meer haar bewoners. De mens is niet meer dan een mier ten overstaan van de oneindigheid, zei Bruno. Het lijkt er dus op dat de drie grote invloeden op de westerse cultuur, de joods-christelijke, de klassieke en de renaissance-humanistische niet veel aanknopingspunten bieden voor een nieuwe kijk op de verhouding van de mens tot de rest van de natuur. De dominante traditie is dier-onvriendelijk. En toch zou die conclusie niet geheel terecht zijn. Er is namelijk één punt dat onder anderen Singer, die alle drie tradities min of meer over één kam scheert, naar mijn smaak over het hoofd ziet, een punt dat echter zeer relevant is voor een adequate beoordeling van de humanistische traditie. Het renaissance-humanisme en eigenlijk het humanisme in het algemeen heeft twee kanten: enerzijds het humanistisch persoonlijkheidsideaal, anderzijds het humanistisch wetenschapsideaal. Enerzijds het ideaal van de vrijheid en autonomie van de menselijke persoonlijkheid en anderzijds een geloof in de scheppende kracht van het wetenschappelijk denken. Wat Singer in zijn kritiek op het renaissance-humanisme onvoldoende onderkent, is dat het humanistisch persoonlijkheidsideaal voeding geeft aan wellicht te hoog opgeschroefde opvattingen over menselijke waardigheid, maar dat het tegelijk een ander element is geweest van het humanisme dat de menselijke pretenties heeft getemperd: de ontwikkeling van de wetenschap. Zoals ook het voorbeeld van Giordano Bruno leert, heeft de wetenschap ons geïnspireerd tot een meer prozaïsche visie op de mens. In feite kwamen ook op dát

punt de religieuze en de wetenschappelijke traditie zo vaak met elkaar in conflict. De religie verweet de wetenschap dan altijd dat men de mens verlaagde of de positie van de aarde bagatelliseerde. Denk bijvoorbeeld aan de verschillende wetenschappelijke revoluties waaruit men inspiratie kan putten en ook daadwerkelijk geput heeft voor een realistischer visie op de mens. Als eerste die van Copernicus waarbij de aarde, de woonplaats van de mens uit het middelpunt werd gestoten, de astronomische revolutie kortom, waaraan Bruno refereerde; als tweede die van Freud waarbij de specifiek menselijke rede wat meer op haar plaats werd gezet en geleerd werd dat we het animale in de mens alleen ten koste van onze geestelijke gezondheid kunnen ontkennen; en als derde is er natuurlijk de revolutie van Darwin waardoor de continuïteit van de mens met de rest van de natuur scherper over het voetlicht wordt gebracht dan door welke andere ook theorie uit de westerse wetenschap.

Het is duidelijk dat ik mij met een dergelijke visie op de consequenties van het darwinisme voor ons mens- en wereldbeeld, onderscheid van concurrerende visies over dit onderwerp. Uit mijn oriëntatie op het darwinisme en de wetenschappelijke traditie komt allereerst naar voren dat ik van mening ben dat het niet nodig is dat we ter vervanging van de traditionele religieuze opvattingen die onze verhouding tot de dieren zo diepgaand hebben gestempeld, andere religieuze opvattingen plaatsen om deze eerste te corrigeren. En dat hoort men zo vaak. Tegenwoordig gaat dat doorgaans gepaard met een pleidooi voor New Age-achtige speculaties. Alleen door een terugkeer van de betovering zouden we een waarlijk ecologische visie kunnen ontwikkelen. De implicatie van wat ik hier over Darwin heb verteld, is dat dit niet juist, althans niet noodzakelijk is. Een tweede punt waarop deze lezing iets anders uitvalt dan andere is dat het nu eens niet de wetenschap is die in de beklagdenbank verschijnt. Hoofdverantwoordelijk voor ons streven naar beheersing van de natuur zijn veeleer onze dominante religieuze tradities. Ook in dat opzicht is het hier verdedigde perspectief dus enigszins excentriek. Hoe vaak hoort men niet dat we moeten breken met de verlichtingsidealen, het vooruitgangsgeloof, "geloof in wetenschap", omdat alleen door dit radicale alternatief we tot het ontwikkelen van een ander wereldbeeld kunnen komen? De Verlichting en de negentiende eeuwse uitwerkingen daarvan, onder andere bij Huxley, zijn tegenwoordig bepaald niet populair. Maar hoe gefundeerd is die kritiek eigenlijk? Zijn het niet juist die renaissancistische wetenschapsopvattingen en de continuering daarvan in het Verlichtingsdenken en de negentiende-eeuwse uitwerkingen daarvan (als die van Huxley en Darwin), die ons een prozaïsche visie op de mens aan de hand doen, die richtinggevend kan zijn in een tijd die wordt gekenmerkt door zinloze kwelling van onze dierlijke soortgenoten en door een ecologische crisis? Darwin meende dat zijn onderzoek heeft uitgewezen dat voor het eerst de verschillen tussen mens en dier overbrugbaar lijken. Hij doet dat wanneer hij in het derde hoofdstuk van *The Descent of Man* een vergelijking tussen mensen en dieren maakt. Hij toonde aan dat de zintuigen, de intuïties, de verschillende emoties en vermogens als liefde, geheugen, aandacht, nieuwsgierigheid, nabootsing, redelijkheid en andere eigenschappen die de mens exclusief voor zichzelf opeist, in een rudimentaire en vaak zelfs een ontwikkelde vorm bij dieren worden aangetroffen. In 1838 schreef hij het in zijn dagboeken nog beknopter: "De mens denkt in zijn arrogantie dat hij het werk is van een God, maar veel bescheidener en ook meer in overeenstemming met

de waarheid zou het zijn te zeggen: hij is geschapen uit de dieren". Er zal de komende jaren veel veranderen ten aanzien van onze appreciatie van dieren en de rest van de natuur. Tenminste dat zou zeker moeten. Het antropocentrisch wereldbeeld zal sterk onder druk komen te staan en de religieuze tradities die de mens heeft gecreëerd om daaraan een rechtvaardiging te geven zullen worden onderworpen aan een ingrijpende herwaardering. Wat ons kan inspireren tot het ontwikkelen van een alternatief is een hernieuwde oriëntatie op het nuchtere perspectief van een levensbeschouwing die de mens zijn ware plaats toebedeelt in de evolutie. Om dat alternatief te ontwikkelen kunnen we inspiratie opdoen uit wat de wetenschap ons leert omtrent de menselijke mogelijkheden en beperkingen.

Ik vat dit alles nog eens samen in een variant op een citaat. Wanneer u thuiskomt en men vraagt: "Wat heeft hij gezegd?" dan kunt u volstaan met wat ik nu nog zal zeggen. Eenvoudiger kan het niet. Ook dat citaat is weer ontleend aan één van die Victorianen uit de vorige eeuw waarvan er reeds zo vele ten tonele zijn gevoerd. Ik doel op de schrijver en conservatieve politicus Benjamin Disraeli. Disraeli zei eens over het darwinisme, malicieus als altijd: *"The question now placed before society is this, 'Is man an ape or an angel?'. I am on the side of the angels"*. Het was natuurlijk een verkeerd dilemma waarvoor hij ons stelde, want er ligt nog wel wat tussen de apen en de engelen. Maar als we het voor het gemak overnemen dan zou het misschien niet gek zijn om als een tijdelijke correctie op de dominante traditie, de vraag "Is man an ape or an angel" als volgt te beantwoorden: "Let's for the time being choose the side of the apes".

Dames en heren,

Ik heb aan het begin gezegd dat het met elkaar in verband brengen van de onderwerpen levensbeschouwing, filosofie, humanisme en recht een precare onderneming zou zijn, binnen het bestek van één oratie. Als ik daarin wellicht toch ben geslaagd, dan is dat ongetwijfeld gebeurd ten koste van de diepgravendheid en detaillering die zou moeten worden aangebracht bij veel van wat ik hier gezegd heb. Maar dat is nu het aardige van een oratie. Het is een begin. De orator geeft aan waar hij staat en waar hij voornemens is nog te gaan staan.

Mijnheer de Rector Magnificus, leden van het College van Bestuur, collegae hoogleraren,

Het vervult mij met grote trots dat ik temidden van u het ambt van bijzonder hoogleraar mag uitoefenen. Ik heb aan het begin al aangegeven dat ik niet speciaal geverseerd ben in wetenschap en techniek. Er wordt wel, naar het bekende boekje van C.P. Snow, gesproken over "two cultures", de wetenschappelijke en de literair-filosofische. Ik ben geschoold in de laatste, maar uit het feit dat ik vandaag Thomas Huxley, een fervent verdediger van de wetenschappelijke cultuur, naar voren heb gehaald, mag blijken dat ik ook van de wijsbegeerte verwacht dat deze analytisch en precies kan zijn en dat ik hoop dat deze een functie kan vervullen in het verhelderen van problemen die ook voor de studenten aan deze universiteit van belang zijn.

Hooggeachte leden van het bestuur en curatoren van de stichting Socrates,

Ik wil u danken voor het vertrouwen dat u in mij stelt. Ik heb in het begin gewag

gemaakt van de omschrijving van de Delftse leerstoel. Ik maakte toen ook een toespeling op het verschil tussen "wijsbegeerte in relatie tot de humanistische levens- en wereldbeschouwing" en "humanistische wijsbegeerte". Dat was echter niet bedoeld om een principiële tegenstelling te creëren. Ik kan met de huidige omschrijving uitstekend uit de voeten. Ik ervaar het als een grote uitdaging, dat alleen de omschrijving van de leerstoel in Delft zo expliciet oproept tot het exploreren van de relatie tussen filosofie en levensovertuiging.

Geacht bestuur van de faculteit Rechtsgeleerdheid in Leiden,

Een bijzondere leerstoel aan een andere universiteit dan die waar men het grootste deel van zijn tijd vertoeft komt ten dele ten laste van de "zendende instantie", in dit geval de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Leiden. Ik waardeer het bijzonder dat u mij heeft willen "vrijmaken" voor deze belangrijke taak. Ik heb reeds op verschillende manieren kenbaar gemaakt dat ik denk dat deze benoeming ook voor mijn werk in Leiden haar vruchten zal dragen. Ik voel dat ik een verantwoordelijkheid draag om dit meer dan alleen een mooi klinkende frase te laten zijn.

Hooggeachte Van Gunsteren, Beste Herman,

In 1989 ben ik bij jou gepromoveerd op Conservatisme en cultuurrecht, een onderwerp dat schijnbaar ver verwijderd ligt van waarmee ik mij nu bezighoud. Toch is dat maar schijn. Ik ben nog steeds sterk geïnteresseerd in de ideologische achtergronden van ons denken, of het hierbij gaat om levensbeschouwelijke dan wel politieke achtergronden is van secundair belang. Ik hoop mij te blijven bewegen op het terrein van de politieke filosofie en van de rechtsfilosofie en in dat kader met jou te blijven samenwerken bij het begeleiden van promovendi of anderszins.

Hooggeachte Franken, Beste Hans,

Meer dan tien jaar werken wij nu samen aan de Encyclopedie van de rechtswetenschap. Wij proberen studenten die zich moeten bekwamen in een praktisch vak toch iets mee te geven van wat mijn vroegere leermeester Van Eikema Hommes placht te noemen "de diepere dingen van het recht". In feite zal ik dat hier opnieuw proberen en ik heb al gemerkt dat mijn ervaringen met studenten rechtsgeleerdheid nuttig zijn bij het vervullen van mijn taak in Delft. Ik stel voor dat we straks toasten op een continuering van onze goede samenwerking.

Beste collega's van de Afdeling Encyclopedie van de rechtswetenschap uit Leiden,

Er zijn twee dingen aantrekkelijk aan een bijzondere leerstoel. De eerste is dat je werkelijk met recht kan zeggen "mijn studenten in Delft zijn van mening dat...". Die studenten kiezen immers voor jouw vak uit louter liefde voor het terrein van onderzoek. Maar het tweede aantrekkelijke aan het aanvaarden van een bijzondere leerstoel is dat het geen afscheid is. Ik hoop dat ik hier de ervaringen zal opdoen die ik kan inbrengen in onze afdeling. Jullie weten, de wijsgerige doordinking van het materiaal waarmee wij ons bezighouden, het recht, draag ik hoog in het vaandel. Ik hoop dat mijn Delftse ervaringen ook vruchtbaar zullen blijken voor Leiden.

Geachte Kroes en andere collega's van de vakgroep Wijsbegeerte en Technische Maatschappijwetenschappen,

Mijn dag in Delft is voor mij een groot genoegen, mede dank zij de vriendelijke wijze waarop u mij in uw midden hebt verwelkomd. Ik ben mij ervan bewust dat we nog niet de gelegenheid hebben gehad om tot de intensivering van de samenwerking te komen die op allerlei terreinen nog zou kunnen plaatsvinden, maar mij is in ieder geval nu al gebleken dat Delft een plaats is waar bijzondere hoogleraren uitstekend kunnen gedijen.

Geachte collegae bijzonder hoogleraren Schuurman en Van Gennip,

Als de twee andere bijzondere hoogleraren namens een geestelijk genootschap, beschouw ik jullie als hele speciale naaste collega's. Ik denk dat ik al duidelijk heb gemaakt dat ik van mening ben dat het bijzonder hoogleraarschap ook inderdaad overeenkomstig de uitgangspunten die daarvoor staan, dient te worden ingevuld. Ik denk dat ik daarmee werk volgens formele principes die jullie ook onderschrijven. Dat we met deze werkwijze dan juist inhoudelijk nogal eens tegenover elkaar komen te staan, ervaar ik als boeiend en leerzaam. Ik heb al veel van jullie geleerd en hoop nog veel te zullen leren.

Dames en heren studenten,

Filosofie zoals ik het graag beoefen verloopt via de dialoog. Ik heb reeds het genoegen gehad met u die dialoog te voeren en ik heb de Delftse studenten reeds leren kennen als scherpzinnig, intelligent en met een belangstelling voor wijsgerige vraagstukken die u tot nu toe voor de rest van de wereld aardig geheim heeft kunnen houden. Als u van mij evenveel leert als ik reeds van u heb opgestoken, dan zit het wel goed.

Beste Ria, Marga, Jolanda en Gitte,

Er is een bekende uitspraak van een middeleeuws filosoof dat wij zijn als dwergen die staan op de schouders van reuzen. Er wordt mee bedoeld dat wetenschap geen solitaire aangelegenheid is. Je bedenkt het niet allemaal zelf, maar treedt in de voetsporen van voorgangers. Dat wetenschap geen eenzame aangelegenheid is blijkt ook daaruit dat je bent aangewezen op hulp in allerlei zaken als zalen bespreken, documentatiewerk, afspraken maken en zo voort. Mijn arbeidsvreugde van de laatste tien jaar is voor een aanzienlijk deel bepaald door het feit dat ik in jullie zulke competente steun heb kunnen krijgen. Ook dat mag wel eens hardop gezegd worden.

Lieve moeder,

Ik mis op deze dag mijn vader, jouw man. Hij was zakenman, niet academisch geschoold, maar hij had een grote belangstelling voor levensbeschouwelijke en filosofische vragen, voor de dingen waarom het werkelijk gaat. Niemand heeft mij zo zeer aangemoedigd om mijn eigen weg te gaan die uiteindelijk zou leiden naar de wetenschap. Maar ook jij hebt daarin een belangrijke rol gespeeld. Ons gezin was dank zij jou en hem een plaats van rust en harmonie. Ik ben mij ervan bewust dat ik aan jullie veel verschuldigd ben.

Lieve Carla,

Hoewel ik toch doorgaans wel een praatje bij de hand heb schieten nu woorden tekort. Jij hebt het allemaal al gehoord. De grapjes, de wijze van presentatie, zelfs

de kleine ontdekkingen zo hier en daar in de bibliotheek. Wie kan dat nu zeggen, dat leven en werken zo perfect in elkaar overgaan? Aan jou draag ik dit verhaal op.

Ik dank u allen voor uw aandacht.